LITERATURA DIGITAL: UNA ALTRA LITERATURA ÉS POSSIBLE

Berta Rubio Faus
Universitat de Barcelona / HERMENEIA
bertarubiofaus@gmail.com

RESUMEN: Desde que la literatura es literatura ha estado ligada a sus contextos de producción y recepción; principalmente a los contextos socioculturales, económicos y tecnológicos. En este artículo queremos subrayar de qué modo el avance de la tecnología en la era digital y, por extensión, la aparición de nuevos soportes para la producción y recepción de los productos literarios, influyen en la evolución de la literatura y de qué modo estas nuevas formas literarias llegan a sus lectores o empiezan a hacerlo gracias a la difusión que de ella se hace mediante las redes sociales y gracias, también y sobre todo, al debate en torno a lo digital que se ha originado con la aparición del libro electrónico.

Palabras clave: tecnología, literatura digital, literatura total, redes sociales, libro electrónico.

ABSTRACT: Since the beginning of Literature, it has been related to its contexts of production and reception; basically related to the socio-cultural, economic and technologic contexts. In this article, we want to emphasize how the technologic development in the digital era (and the new supports for the production and the reception on literary products) has influence on Literature and how these new literary performances reach their readers (or start doing it) due to the social Nets and also, above all, due to the digital discussion originated around the commercialisation of the e-book.

Key words: technology, e-literature, total literature, social Net, e-book.

1. La literatura i les seves tecnologies

1.1. Ab ovo usque ad mala

Des dels inicis de la literatura, sigui quan sigui que decidim marcar aquests inicis, els contextos de producció i recepció del producte literari, n'han condicionat el fons i la forma.

Diverses són les teories que s'han encarregat de mostrar com els diferents factors socioeconòmics, històrics i culturals han estat rellevants en l'esdevenir dels temes i formats literaris, però potser no són tantes les que han fet incís en la importància del factor tecnològic en l'evolució de la literatura, tot i que considerem, com veurem més endavant, que és un dels factors més significatius per entendre aquesta renovació permanent dels productes literaris.

Certament, l'evolució (o involució) tecnològica està present en el cos de la majoria de textos;[1] en aquest sentit, és molt divertida la reflexió que proposa Casciari:

> Piense el lector, ahora mismo, en una historia clásica que conozca al dedillo, con introducción, con nudo y con desenlace.
>
> ¿Ya está?
>
> Muy bien. Ahora ponga un teléfono móvil en el bolsillo del protagonista. No un viejo aparato negro empotrado en una pared, sino un teléfono como los que existen hoy: con cobertura, con conexión a correo electrónico y chat, con saldo para enviar mensajes de texto y con la posibilidad de realizar llamadas internacionales cuatribanda.[2]

Però el que més ens interessa és que el context tecnològic, més enllà de la seva importància en un pla argumental, és crucial per a comprendre, en gran part, els diferents canvis que han sofert els productes literaris en relació a la tecnologia dels seus suports de creació i/o recepció.

Com diu Jorge Urrutia (2009: 454) a «Tecnología de la literatura»,

> La materialidad de la escritura depende de la relación que es posible establecer entre buril y soporte. El resultado es fácil de adivinar: cuanto menor sea el esfuerzo físico necesario para la escritura, cuanta mayor sea la facilidad y rapidez del trazado de los signos y cuanto más fácil sea la manipulación de todos los instrumentos y artilugios necesarios, previsiblemente podrá ser mayor la longitud de los enunciados.
>
> […] Una tablilla de barro escrita en caracteres cuneiformes no puede encerrar más que un número limitado de líneas. Los rollos de papiro obligan a dividir las obras en partes de longitud prevista. Cada entrega de una novela que a través de ellas se publique debe corresponderse con un capítulo y ocupar dieciséis páginas. Un cuento que vaya a editarse en las páginas dominicales de un diario debe plegarse a un número previamente determinado de caracteres. […] Y es que una obra literaria es primeramente un objeto y no un solo objeto lingüístico.

Així, veiem com la literatura oral (que no utilitza, en el sentit estricte de la paraula, cap suport tecnològic per a la seva producció i recepció, ni tampoc, i el que potser és més important, per al seu emmagatzematge), se serveix i s'ha servit —com podem

1. Per exemple, les novel·les epistolars remodernitzades gràcies a l'existència dels correus electrònics; com l'exitosa *Contra el viento del norte* de l'austríac Daniel Glattauer (Madrid: Alfaguara 2010), per citar una de les últimes publicacions del gènere.

2. <http://orsai.es/2008/10/el_movil_de_hansel_y_gretel.php>.

deduir de les còpies que han arribat als nostres dies, de textos originàriament orals de molts joglars i trobadors— de diversos elements mnemotècnics (rimes, llargada dels versos, etc.) que n'han condicionat la forma, de la mateixa manera que l'aparició de la impremta va suposar, com apunta Manguel (2005: 257), que "los editores-libreros dejaran de interesarse por patrocinar el mundo de las letras y empezaran a preocuparse por editar los libros de venta segura"; apreciació que, si bé no fa del tot justícia al que va suposar la invenció de Guttenberg per al món de les lletres, sí que deixa palès que la impremta va permetre el naixement d'uns nous productes literaris inimaginables unes dècades abans, tal i com apunta Bootz, que va una mica més enllà en la incidència de les tecnologies en el fet literari:

> De tout temps, la littérature a entretenu des relations avec les nouvelles technologies de son époque. Le développement de l'imprimerie, par exemple, a permis l'apparition de nouveaux genres littéraires comme le roman de chevalerie. Plus près de nous, la poésie sonore est née de l'utilisation directe du magnétophone, qui venait d'être commercialisé, comme outil de production du texte. D'autres technologies ont été utilisées en littérature visuelle comme le photocopieur, la photographie…[3]

1.2. Nowadays

Apuntada, doncs, la importància del fet tecnològic en l'evolució dels productes literaris, és inevitable preguntar-se de quina manera el boom digital de la societat actual està transformant la literatura contemporània.

Com diu Borràs (2005: 15) en la seva presentació a l'obra *Textualidades electrónicas*:

> Nadie se atreve ya a negar que Internet está modificando nuestras vidas, pero no únicamente a gran escala, sino en los pequeños quehaceres diarios: la manera de consumir, de relacionarnos, de informarnos, de crear, de aprender, incluso de amar… Como en el resto de áreas del conocimiento y de la cultura, la literatura también ha encontrado su espacio propio en la red, y las tecnologías de la información y la comunicación (TIC) han introducido ciertos cambios en la manera como ésta se crea, se estudia, se enseña y se recibe en nuestros días.

A dia d'avui, si bé no deixen d'editar-se llibres en format "tradicional", és innegable que tenim a l'abast gran quantitat de suports (principalment informàtics) que permeten la creació i recepció de productes literaris d'una manera molt diferent a com s'esdevenia fa tan sols una vintena d'anys.

El mer fet de poder escriure en una pantalla d'ordinador i de no haver de fer-ho en una antiga Olivetti, o a mà; la facilitat amb la qual, mitjançant la informàtica, es pot escriure, reescriure i esborrar desenes de vegades, si cal, modifica completament

3. <http://www.olats.org/livresetudes/basiques/litteraturenumerique/6_basiquesLN.php#1>.

els contextos de creació literària de fa uns anys,[4] per no parlar del canvi que suposa, quant a context receptiu, el fet de poder llegir la mateixa obra en la pantalla d'un ordinador, e-book o smartphone.

Ara bé, com es tradueixen aquests canvis en els contextos de creació i recepció literaris en la literatura mateixa?

2. Noves tecnologies, nova literatura

2.1. Els orígens

De la mateixa manera que en els inicis de la impremta el que es va fer va ser "imprimir" els manuscrits preexistents més cèlebres (bàsicament la Bíblia i altres textos religiosos), en els inicis de l'era digital, el que es va fer va ser "digitalitzar" els productes literaris de més renom (tot i que la Bíblia va ser, com en el temps de la impremta, una de les primeres obres digitalitzades); així ho demostra la quarantena d'anys d'existència (des de 1971) del Projecte Guttenberg[5] i els més de 33.000 llibres electrònics gratuïts que hi ha a disposició dels usuaris de la xarxa amb la finalitat de democratitzar al màxim l'accés al coneixement.

Ràpidament, però, condicionats pels nous suports (però també per una nova societat que es mou a un ritme molt diferent i molt més accelerat que en èpoques anteriors), els autors han anat modificant les formes i el contingut de les seves obres i han començat a investigar les possibilitats que els ofereix el context tecnològic contemporani.[6]

Així, ja des de principis dels anys 80 del s. xx, van començar a aparèixer interessants experiments literaris relacionats amb el mitjà digital (instal·lacions, poesia animada mitjançant el minitel,[7] etc.), tot i que aleshores van mantenir-se en un pla força marginal.

Alguns anys després d'aquelles primeres temptatives, amb l'expansió creixent i l'evolució de les Tecnologies de la Informació i la Comunicació (TIC) i de l'accés a aquestes, molts són els autors que comencen a utilitzar les plataformes digitals, no tan sols per donar a conèixer la seva obra, sinó també, i sobretot, per comprovar i aprofitar els recursos que aquestes els posen a l'abast per a la seva creació i difusió; fet que ha provocat, en els darrers anys, la profusió de nous productes literaris lligats principalment a la telefonia mòbil i als ordinadors i Internet que, ja avui, gaudeixen d'un èxit considerable: novel·les escrites en sms i lliurades per etapes als abonats (de

4. Koskimaa apunta, per exemple, que el procés de creació digital ha reduït els costos de producció, fet que ha propiciat l'aparició de publicacions de literatura més marginal (experimental, escrita en llengües minoritàries, etc.) que, sense el context digital de producció, no s'haguessin produït (Borràs 2005: 83).

5. <http://www.gutenberg.org/wiki/Main_Page>.

6. Experimentació que han dut a terme tant autors novells (que només creen en format digital), com autors "tradicionals" que han decidit ampliar els seus contextos creatius (la quebequesa Marie Belisle, per exemple; una autora de literatura "en paper" des dels anys 80 que s'ha demostrat prolífica en la literatura digital com es pot veure al seu web <http://www.scripturae.com/CadresScript.htm>).

7. Precedent d'Internet implantant a França per France Telecom a principis dels anys 70.

vegades amb més de vint milions de lectors),[8] novel·les o poesia escrites a través de xarxes socials (especialment els productes literaris mitjançant Twitter,[9] que fins i tot ja han rebut un nom exclusiu: *twitteratura*[10]), etc.

Certament, però, la majoria d'aquests productes no suposen un veritable canvi de paradigma literari i afecten, "tan sols" la forma del text literari (la llargada, principalment) ja que, en certa mesura, són editables, transportables a paper i, per tant, tot i existir tal com existeixen gràcies al mitjà de producció i recepció en què es donen, no podem dir que explotin al màxim les possibilitats que ofereix el marc digital.

D'alguna manera, podríem dir que en aquests casos ens trobem a mitjan camí entre la literatura digitalitzada (literatura "tradicional" passada a la pantalla per a facilitar-ne la conservació i la difusió, p.e.) i la literatura digital més complexa (que seria la que utilitza tots els recursos multimèdia que li proporcionen els nous suports i que, per tant, no és imprimible.

2.2. Un pas més enllà

Tal com acabem d'apuntar, la informàtica i la connexió en xarxa ofereixen possibilitats de creació i recepció que van molt més enllà de les novel·les per sms o la twitteratura. Coneixedors d'aquest fet i curiosos nats, són també molts els autors que s'han aventurat més enllà de l'experiment formal i que han fet ús de les eines que tenien a l'abast propiciant l'aparició de veritables noves formes literàries com la literatura hipertextual (textos amb hipervincles que trenquen la concepció lineal de l'escriptura i el camí de lectura prèviament definit per l'autor) o la literatura col·laborativa (textos que afavoreixen la dissolució de la idea del geni-creador ja que es tracta d'obres col·lectives), per posar alguns exemples.

En definitiva, el cas és que les Tecnologies de la Informació i la Comunicació afavoreixen la creació d'una sèrie de nous productes literaris que suposen un salt paradigmàtic en la concepció de la literatura coneguda fins al moment, ja que no parlem, només, de narrativa o poesia hipertextual o d'obres de creació col·lectiva, sinó de productes literaris que, ja siguin hipertextuals i/o de creació col·lectiva, tenen com a característica principal la inclusió de nous elements no lingüístics que participen, igual que aquests, del fet literari.

Per entendre'ns, el suport digital, que accepta la producció i reproducció de diversos *media*, permet el naixement d'una "literatura total" [11] en què entren en joc —juntament

8. <http://www.nytimes.com/2008/01/20/world/asia/20japan.html?_r=1&ex=1201496400&en=71fb06d0d45943aa&ei=5070&emc=eta1>.

9. En tenim un exemple en català: *Serial Chicken*, novel·la-twitter creada en el marc de Barcelona Negra 2010.

10. <http://lacolmenavirtual.wordpress.com/2010/01/16/twitteratura-una-nueva-forma-de-escribir/>.

11. Terme que escollim perquè creiem que il·lustra aquesta *mise en jeu* de tota una sèrie d'elements extra-lingüístics però que designa la "literatura digital", "ciberliteratura", "literatura electrònica", "digiteratura", o la nomenclatura escollida segons cada autor.

amb l'element lingüístic— multiplicitat d'altres elements que, com aquell, afecten el sentit de l'obra: elements visuals com el moviment o el color, elements sonors, elements audiovisuals, etc.

Exemples d'aquesta literatura multimèdia els trobem en obres com *I'm simply saying* de Deena Larsen,[12] poema digital en què el moviment de lletres, sintagmes i frases per la pantalla origina la creació de nous significats i en què és l'actuació del lector/navegant la que activa (amb el moviment del cursor damunt l'escenari), la precipitació/aparició/desaparició dels continguts textuals; *La(r)mes*, de Marie Belisle,[13] és un altre cas de poesia digital en què prenen rellevància significativa elements no textuals com l'ús de la tipografia i del color; *Golpe de Gracia*, de Jaime Alejandro Rodríguez,[14] és una novel·la interactiva en què el lector es veu obligat a escollir escenes, personatges i fins i tot diàlegs per avançar en la seva lectura; o *Hospital Tent*, de Tony Barnstone,[15] que és una de les obres en què millor podem observar les possibilitats d'explotació del multimèdia per a l'obtenció de productes literaris, per citar-ne només alguns exemples, poquíssims i escollits de manera força aleatòria.

Deixant de banda la gran quantitat d'obres que vindrien a il·lustrar i/o explicar què s'entén per literatura digital, i que són cada vegada més nombroses i elaborades, ens interessa veure si l'evolució natural de la literatura tendeix cap a aquesta "literatura total"[16] que fa ús de totes les eines multimèdia que li ofereix el nou context, per a la creació de significats literaris. En aquest sentit, si fem cas del que acabem d'exposar i de com la literatura ha estat lligada, des de sempre, als suports a través dels quals s'ha creat i rebut, la resposta sembla afirmativa;[17] ara bé, en quin punt ens trobem d'aquesta suposada evolució?

3. Impacte social de la literatura digital

L'existència d'aquesta "nova literatura" és un fet (ja hem dit que apuntàvem només un parell d'exemples dels milers d'existents) però, quina és la seva presència en la societat actual? Quin el seu impacte més enllà del món acadèmic que l'estudia?[18]

És innegable que la literatura (la "tradicional", per dir-ho d'alguna manera), és cada vegada més present en els mitjans digitals, que s'erigeixen en una plataforma perfecta

12. <http://www.canberra.edu.au/centres/inflect/02/larsen/simply7.html>.

13. <http://www.scripturae.com/CadresScript.htm>.

14. <http://www.javeriana.edu.co/golpedegracia/>.

15. <http://www.bornmagazine.org/projects/hospital_tent/>.

16. Veure nota núm. 11.

17. Tot i que aquesta "natural" evolució no té per què suposar, de manera obligatòria, la desaparició d'altres gèneres i formats que han coexistit fins els nostres dies.

18. És molt il·lustratiu el fet que molts dels primers autors en literatura digital, hagin estat, principalment, professors universitaris que, en certa mesura, han estat els mateixos que han anat elaborant una (o diverses) teories i cartografies de la literatura digital. És també rellevant, però, observar com aquesta hegemonia s'està trencant i com els autors provenen, cada vegada més, d'altres ambients deslligats del context universitari de les Humanitats.

no només per a la difusió sinó, sobretot, per a la promoció, dels productes literaris (en format paper). Així, nombrosos són els blogs que recomanen obres literàries i les comenten, els clubs de lectura en línia o les editorials que se serveixen de la xarxa per a augmentar el nombre de vendes de les seves publicacions amb campanyes tan atractives com les que ha proposat Random House Mondadori per a *La mecànica del corazón* i *La sombra alargada del amor* de Mathias Malzieu,[19] integrades per vídeos promocionals[20] i per la possibilitat de descarregar material extra, o amb la creació d'aplicacions gratuïtes que, descarregades en un I-phone o I-pad ens permeten tastar els primers capítols digitalitzats d'alguna de les seves novetats editorials (*La mano de Fátima*, d'Ildefonso Falcones, p.e.).

Ara bé, més enllà de l'inqüestionable èxit de l'ús de les TIC per a la promoció i difusió de la literatura impresa, ens interessa saber quin és l'abast real d'aquesta altra nova literatura no publicable que neix en i per a l'entorn digital.

Com hem assenyalat anteriorment, va ser a principis dels anys 1980 que es van començar a fer les primeres temptatives en literatura digital i, des de llavors, han estat cada vegada més nombrosos dins el món acadèmic els investigadors que s'han interessat per aquests nous fenòmens literaris (al seu temps cada vegada més nombrosos, també).

La constitució del grup de recerca Hermeneia l'any 2001, a Barcelona,[21] és només un exemple de com l'àmbit universitari respon, des de ja fa un temps, a aquesta "revolució tecnològica i cultural de primera magnitud" (Borràs 2006: 6) ja que, com la Dra. Borràs (directora del grup) explica en la *Memòria de recerca* dels anys 2001-2006, Hermenia es planteja cinc objectius o àmbits temàtics principals (Borràs 2006: 15) que l'erigeixen com a grup de recerca capdavanter en l'estudi de les TIC i la seva relació amb la literatura:

a) l'estudi de les alteracions en les formes de creació i de difusió de la literatura (i els seus efectes) al llarg de la història;
b) les TIC i la difusió de la literatura;
c) les TIC i la docència de la literatura;
d) i l'estudi de la creació literària electrònica o literatura digital.

La creació d'Hermeneia i el seu creixement continuat, tant en reconeixement institucional,[22] com en promoció de les textualitats electròniques mitjançant la participació i organització de congressos internacionals, així com de concursos, cursos

19. <http://www.lamecanicadelcorazon.com>.

20. Els anomenats *book trailers* que estan començant a ser un fenomen molt present en la promoció literària i que esdevenen un material molt interessant per a ser usat en les aules (des del punt de vista tant del comentari com de la creació de *book trailers* ideats pels alumnes mateixos —molts dels quals es poden consultar a <http://www.videolit.org>, plataforma creada per Aleix Cort i Cori Pedrola per a impulsar l'interès en la literatura entre els alumnes de secundària—).

21. Primer grup de recerca dedicat a les textualitats electròniques a Catalunya i Espanya.

22. L'any 2009 Hermeneia rep el reconeixement de la Generalitat de Catalunya com a grup de recerca consolidat, p.e.

i màsters dedicats als estudis literaris en l'era digital,[23] són només una petita mostra de com, en l'àmbit acadèmic i literari especialitzat, la literatura digital és un objecte d'interès i d'estudi.[24]

Més exemples d'aquest fenomen són: la primerenca creació de l'Electronic Literature Organization (1999),[25] l'existència de projectes europeus de recerca com l'ELMCIP (Electronic Literature as a Model of Creativity and Innovation in Practice),[26] els cursos sobre literatura digital impartits per universitats com la de Kingston[27] o la Complutense,[28] els nombrosos articles i fins i tot llibres publicats entorn a les noves textualitats, en consonància amb la també creixent aparició de congressos, seminaris i simposis, com l'actual, dedicats, totalment o parcialment, a la literatura digital, o el cada vegada major nombre de concursos que promocionen la creació literària digital.[29]

Però, a part de la seva presència creixent en aquests entorns acadèmics o especialitzats, com ara revistes electròniques, pàgines web[30] i gran quantitat de blogs com els de Biblumliteraria[31] o Literatura Electrónica,[32] dedicats exclusivament a la literatura digital (per citar dos exemples propers), el que ens sembla més important és destacar la presència emergent de la literatura digital en entorns no acadèmics ni especialitzats, sinó de difusió cultural general com podrien ser programes radiofònics o televisius de certa rellevància o en la premsa escrita, fet que, d'un temps ençà, podem observar amb freqüència creixent: canals televisius (TV3, France 2, France 24,[33] NouvelObs, etc.) han parlat de la literatura digital en alguns dels seus magazines (fins i tot, algun concurs televisat hi ha fet referència[34]!).

Un altre factor que considerem determinant per a possibilitar l'expansió real de la literatura digital, més enllà de la seva presència en mitjans audiovisuals (que no permeten, d'altra banda, la interacció ni la consulta directa de l'espectador), és la seva presència en les xarxes socials.

23. Informació i referències que podem trobar al web del grup de recerca: <http://www.hermeneia.net>.

24. Fet gens menyspreable si tenim en compte que, malgrat tot, hi ha un gran sector de l'àmbit acadèmic que fa mostra, sovint, d'un caràcter considerablement retrògrad.

25. <http://www.eliterature.org/about>.

26. <http://elmcip.net/developing-network-based-creative-community>.

27. <http://fass.kingston.ac.uk/activities/item.php?updatenum=1395>.

28. <http://www.ucm.es/info/cv/subweb/prog/programas/71110.html>.

29. Promocionats per universitats o altres institucions públiques, com el Premi Ciutat de Vinaròs de Literatura Digital (<http://www.hermeneia.net/esp/vinaros_2008/general_vinaros.html>), que ja compta amb més de quatre edicions.

30. No podem ometre la creació d'una sèrie de suports que, si bé nascuts en l'entorn acadèmic, poden ser consultats fora de les aules, com són revistes electròniques centrades en la literatura digital (*BleuOrange*, <http://revuebleuorange.org/revue/presentation>), o plataformes de difusió de la literatura digital (com l'Electronic Literature Organization, <http://www.eliterature.org/>, o el web mateix d'Hermeneia, <http://www.hermeneia.net>).

31. <http://biblumliteraria.blogspot.com/>.

32. <http://webliter.blogspot.com/>.

33. <http://www.dailymotion.com/video/xbb6qt_litterature-numerique-sur-france-24_creation>.

34. A France 2, el 4 d'abril de 2010: <http://vodpod.com/watch/3357093-la-twitterature-en-format-numerique>.

A hores d'ara (setembre 2010), a Facebook, una de les xarxes socials més importants existents a Internet, hi ha una dotzena de grups/perfils/pàgines[35] relacionada amb la literatura digital molt actius i fàcilment identificables[36] que permeten, gràcies a la interacció dels seus membres, no només que gran nombre d'obres digitals sigui compartida pels seguidors d'un grup o pàgina sinó que, el que és més interessant i crucial per a l'expansió d'aquestes obres, aquestes puguin ser compartides pels membres dels diferents grups amb tots els seus amics, estiguin o no relacionats amb l'àmbit de la literatura digital;[37] això permet que la curiositat d'uns i altres els porti a navegar per una sèrie d'obres a les quals no haguessin accedit mai de no ser per la xarxa social. Però, cal confiar la "democratització" de la literatura digital només a les xarxes socials?

4. Una altra literatura és possible

Un fet que no hem tingut massa en compte al llarg d'aquest article és l'extens debat que s'ha originat entorn a la comercialització massiva del llibre electrònic (*e-book*); no entrarem en consideracions sobre les diverses reaccions tecnofòbiques (i també tecnofíliques) que ha originat l'aparició al mercat d'aquest dispositiu, però no podem deixar de constatar que, obert el debat digital i, sobretot, un cop intuïdes i generalitzades les possibilitats que ofereixen o que poden arribar a oferir els e-books (i altres dispositius actualment amb més prestacions, com l'I-pad o els smartphones), el salt cap a la reflexió mediàtica al voltant de les noves formes literàries sembla imminent.

Ben mirat, tal com va passar en l'època de Guttenberg, sembla que ens trobem en un moment d'*impasse*, entre la por a la desaparició d'allò conegut ("evidentment" a canvi de quelcom terriblement pitjor) i l'interès i curiositat per allò desconegut o incipient.

No cal dir que el catastrofisme apocalíptic ens sembla del tot desmesurat i fora de lloc (sobretot si tenim en compte que, un dels primers llibres digitalitzats, com s'ha dit anteriorment, va ser el primer llibre imprès i, probablement, un dels més copiats manualment de tota la història); i és que, si bé l'aparició de nous dispositius de creació i recepció modificarà els productes literaris més tard o més d'hora, tal i com ha anat ocorrent al llarg de la història de les literatures, aquesta modificació no té per què anar en detriment de la literatura, ans al contrari; ja que, molt probablement, significarà (com ja està significant per les obres digitals existents) un enriquiment dels discursos literaris.

Com hem pogut comprovar, l'entorn acadèmic ve apostant, d'un temps ençà, per aquestes noves textualitats, tal i com comencen a fer-ho, tot i que de manera encara discreta, mitjans menys especialitzats i els usuaris mateixos a través, principalment,

35. Le Cube —centre de création numérique, e-poets, Electronic Poetry Center, Digital Writing & Research Lab, eliterature, *BleuOrange*, e-literatura, Digital Culture at the University of Bergen, storycentral DIGITAL, Màster en Literatura Digital…— que agrupen més de set mil seguidors.

36. Probablement n'hi ha molts més, però no sempre és fàcil trobar-los ja que el cercador els troba en funció del títol de la pàgina, grup o perfil.

37. Motiu pel qual, si bé el nombre de grups/pàgines/perfils relacionats directament amb la literatura digital és més aviat escàs, el seu abast és d'una magnitud considerable.

de les xarxes socials. Aquest context, afavorit per la comercialització massiva dels dispositius de lectura electrònics i pel debat que aquesta ha generat, no pot sinó propiciar l'avenç i la difusió dels nous formats literaris demostrant, així, que *una altra literatura és possible*.

Bibliografia

Borràs, L. (dir.), *Memòria de recerca. "Hermeneia" Grup d'investigació en Estudis literaris i tecnologies digitals (2001-2006)*. Barcelona: UOC 2006.

— (ed.), *Textualidades electrónicas. Nuevos escenarios para la literatura.* Barcelona: UOC 2005.

Manguel, A., *Una historia de la lectura*. Barcelona: Lumen 2005.

Urrutia, J., «Tecnología de la literatura o lectura de una mañana de domingo», *Semiosfera* 3/4 (1995), 87-104.

—, «Tecnología de la literatura», en: AA.VV: *Teoría y análisis de los discursos literarios. Estudios en homenaje al profesor Ricardo Senabre Sempere*. Salamanca: Universidad de Salamanca 2009, 451-457.

Webgrafia

Bootz, Ph., «Les basiques: littérature numérique», en: <http://www.olats.org/livresetudes/basiques/litteraturenumerique/basiquesLN.php>.

Casciari, H., «El móvil de Hansel y Gretel», en: <http://orsai.es/2008/10/el_movil_de_hansel_y_gretel.php>.

Lladó, A., «La novela online: ¿Cambio de formato o cambio de paradigma?», en: <http://www.revistadeletras.net/la-novela-online-%C2%BFcambio-de-formato-o-cambio-de-paradigma/>.